

מתוך עברו של החג"ם

לזכרו של אליק שומרוני ז"ל

כיתה ח' של בתי-הספר היסודיים, מהוים פלוגות לחינוך-הגופני-המורחב בתוך ביה"ס, והן קשורות לארגון כיחידות שלמות.

בהחלטות אלה דובר עוד על "לימוד בפני עצמו", אולם האחראים למפעל לא חשבו על "לימוד" חדש, על מקצוע חדש בביה"ס; הם רצו במפנה מכריע בחינוך הישראלי. "אנו רוצים בדרך מהפכנית בחי-נוך הדור הצעיר ודוקא בתוך ביה"ס", הוצהר באחד מכינוסי מדריכי החג"ם. המטרה היתה ברורה לגמ-רי: הכשרת הנוער הישראלי כולו לשעת-חירום. לארגן כוח כזה של הנוער, בצורה שאיש לא יעדר משורותיו, וללא הכנות שתדרושנה זמן רב, אפשר היה רק במקום אחד: בבתי-הספר.

אחרי שהועד המנהל של החינוך החליט, נראתה התכנית כה פשוטה, עד שנראה היה שאפשר להוציא לפועל במחיידי אחת. והנהלת החינוך ניגשה להגשמה; אולם הקשיים היו גדולים. לא נדבר על הקשיים החיצוניים: לא היו מדריכים ולא היו תכניות מעשיות לשיעורים; ארגון "ההגנה" פעל אמנם בקרב הנוער, אבל פעולתו זו היתה עדיין רופפת מאוד, בלי תכנית ברורה, והסתפקה בעצם בפעולות-קשר של הנוער ובאימון ברובה, בלי תשומת-לב לחישול הגופני של הנוער. כן לא ראו מראש את ההתנגדות אשר תתעורר מצד ביה"ס, אשר לא בקלות הסתגלו לדרך החדשה. אבל המכשול העיקרי היה באשליה, כי אפשר יהיה להכניס את מסגרות החג"ם שבבתי הספר כיחידות שלמות לארגון "ההגנה". אמנם, השתתף יעקב דורי (דוסטרובסקי), ראש מטה ההגנה בעת ההיא השתתף בכל הפעולות ליסוד ולביצור החג"ם בצורה פעילה עד מאוד ובידיעת הממונים עליו, והמפקדה הארצית של ההגנה חייבה עקרונית את הפעולה עוד בסוף 1939 או התחלת 1940, אבל השאלה העיקרית "ההסדר הארגוני — שאלת יחידות ביה"ס" נשארה פתוחה לעתיד. שתי עובדות מנעו בעד הגשמת המחשבה המקורית:

א. חלק מכריע מן הפעולה, האימון ברובה, לא היה יכול להיעשות בצורה ליגלית בבתי-הספר,

אינני בא לכתוב את תולדות החג"ם; אני מבין כי "ספר ההגנה" יכול אותן, כתובות ע"י אלה אשר יעברו ביסודיות על כל החומר העשיר בכתב שנשאר מפעולותיו וישמעו עדויות בעל-פה מפי רבים שהשתתפו בפועל בעבודה. אני רוצה לנסות לתאר משהו מהרוח שהיתה חיה בחג"ם, מהתנאים שהביאו ליצירתו ומאשר ראו האחראים בתור עיקר מטרתו. אינני בטוח האוכל במאמר זה לספר גם משהו מסדר-העבודה עצמו, מן הכישלונות, מהפרובלימות שהתעוררו והפתרונות שליוו אותן. לכך צריך יהיה להקדיש מאמר מיוחד. אני מקווה שאחד מחברי מאז יכתוב אותו.

א. ההתחלות והקשיים בדרך

כל מי שרוצה להבין מהו חג"ם צריך להביא בחשבון, מתוך איזה הנחות הוא גוצר. התחלותיו נעוצות בהתעוררות הגדולה שקמה בישוב כתגובה על פירסום הספר הלבן במאי 1939, כאשר נראה היה כאילו הושם קץ לכל השאיפות המדיניות של העם. בהצהרה מ-23 במאי קרא אז הוועד-הלאומי לעם להכשיר את עצמו לקראת שעת-חירום. בקריאתו הדגיש הוועד-הלאומי כי "הכשרת השכבה הצעירה בישוב לתפקידים לשעת-חירום היא ראש פער-לוחינו ברגע הנוכחי". בהמשך להצהרה זו החליט הוועד-המנהל-של-החינוך בישיבתו ביום 8.6.39 "להנהיג החל משנת הלימודים ת"ש תכנית מורחבת של חינוך גופני בכל בתי-הספר". "חינוך לפני-צבאי" — שהוצע לפני הוועדה — הפך בתבונה-המחוקקים ל"חינוך-גופני-מורחב" — חג"ם. בישיבת הוועדה "להכשרה גופנית מורחבת" מ-17.6.39 הודיע המנהל-בפועל של מחלקת החינוך של הוועד הלאומי על החלטות המחלקה כדלקמן:

א. החינוך-הגופני-המורחב הוא מתפקידו של ביה"ס.

ב. החינוך-הגופני-המורחב אינו בא במקום ההתעמלות הנהוגה בביה"ס וגם אינו מובלע בה, אלא מהווה לימוד בפני עצמו, נוסף על לימוד ההתעמלות. ג. התלמידים מגיל 13—18 (חשבו אז גם על

התצלומים שבמאמר — צולמו בקורס מ"כיס-חג"ם ב"ביתן" — שהתקיים בשנת 1944, ולקוחים מתוך הספר "יומנה של גדנעית" מאת דרורה הראובני, הנמצא תחת מכש הדפוס.

נוצרו פלוגות אחידות לחג"ם ולגדנ"ע עם מדריך אחד אחראי לכל הפעולות. כך הוגשמה במידה מרובה המטרה הגדולה המונחת ביסוד החג"ם.

ב. המטרה

הועדה לחינוך הגופני המורחב של מחלקת החינוך של הועד הלאומי הוציאה בהתחלת הפעולה של שנת ת"ש את "תכנית החינוך הגופני המורחב בבתי"ס התיכוניים" — החוברת הכחולה הידועה לכל מדריכי חג"ם דאז כיסוד העבודה (פברואר 1940). אחרי חזרה על היסודות ההיסטוריים של החג"ם נוסחה המטרה החינוכית-מוסרית של החג"ם כדלקמן:

"מטרת החינוך הגופני המורחב היא לתת הכשרה טכנית ומוסרית לתפקידים של שעת חירום; לחנך אנשי משמעת ובעלי אחריות, אמיצי לב, דיקנים במעשיהם, בעלי החלטיות בפעולה, המוכשרים למאמץ גופני מכסימלי והנכונים ויכולים לסבול קור, חום, מחסור ועייפות. למטרה כוללת זו צריכים להיות מכוונים דרכי החינוך הגופני המורחב. על הנער והנערה לדעת כי מכשירים הם את עצמם לשרת את העם ושחייבים הם להיות מוכנים לכל מאמץ ולכל סבל למען תחיית העם ושחרורו."

לפני נתינת הוראות מכורטות לכל מקצוע ומקצוע מציינת התכנית את המקצועות בצורה כללית: תרגילי סדר, אימוני שדה, ספורט-המגן (בפרט הת-

והפעולה מטעם הועד-הלאומי והועד-המנהל-של-והחינוך שליד הועד-הלאומי היתה צריכה להיות די-גלית לחלוטין;

ב. לארגון נתקבלו חברים בצורה אישית, על יסוד רצונם המוצהר להצטרף אליו, ובהמלצות מיוחדות.

לא התעוררו קשיים בנוגע לתלמידי כיתות ה' ו' (תיכונית), אולם קשיים רציניים ביותר התעוררו בנוגע לתלמידי כיתה ז'. (כיתה ח' נשארה מראש מחוץ למסגרת, אולם עם הבטחה ברורה מצד שלטונות ארגון "ההגנה" כי זהו רק סידור זמני לשנות המלחמה; הארגון, אשר שלח רבים מחבריו לצבא הבריטי, היה זקוק לתוספת זו בכוח אדם). הצעיר בכיתה ז' נמצא בתוך שתי מסגרות: החג"ם והגדנ"ע. התוצאה היתה: אי-תיאום בין הפעולות והתנגשות ביניהן, ובעיקר הביא הדבר לעומס קשה מנשוא על התלמידים.

הנקודה העיקרית אשר שאפו אליה לא הושגה: החלק המכריע של ההכשרה ההגנתית נשאר מחוץ למסגרת החינוכית של ביה"ס. צריך להודות שהיה יתרון גדול בכך שמסגרת הארגון נבדלה מהפעולה בביה"ס, ולא היתה חייבת להתחשב בו. אולם ראש-המטה מאז הבין היטב את התועלת אשר תצמח לארגון מצירוף מספר כל כך גדול של מועמדים מאומנים לשורותיו, וכן את החשיבות של המפעל כפעולה לה חינוכית המשלבת בתוכה הגנה והשכלה. רק הודות לו הובאו הדברים לידי תיאום, אם גם לא במאה אחוז — דבר, אשר היה כנראה בלתי אפשרי לאור הניגודים, שהיו טמונים בתפיסת היסוד של המפעל. בכינוס מיוחד של מדריכי גדנ"ע וחג"ם ב-1944 התחלת הוא הכריז: "אין כמוני מבין את חשיבות המסורת של הארגון, החינוך להקרבה שהקנה לחבריו, הקונספירציה וכו'. אבל גוף מצומצם זה איננו הפתרון השלם לבעית ההגנה בהיקפה המלא. אנו צריכים להקיף את כל העם, ואחת הדרכים להכשרת חובה כללית היא החג"ם."

כיום אין עוד ענין לחזור על השורה הארוכה של אי-הבנות וניגודים בין החג"ם והארגון. במרוצת הזמן התגברנו על הרבה מהם והושגה התקדמות לקראת המטרה שהונחה ביסוד החג"ם. במקום "מורי החג"ם", אשר קודם לכן היו מורי ההתעמלות, באו "מדריכי חג"ם" ו"מפקדי החג"ם", שהיו גם מפקדים בארגון. בעקבות "פקודת הנוער" מנובמבר 1940 קמו בארגון "גדודי הנוער", ואחרי מאבק ארוך

היום-יומית של החג"ם; שומה על היוזמים ועל המבצעים להיות נאמנים לנושאים אלה בהגשמה. אף כותב שורות אלו ציין פעם בחליפת מכתבים עם אחד מידידיו הצעירים, כי החינוך המתוכנן לאומי-לב צריך להיכנס כגורם לגמרי חדש לחינוך הדור. למהפכה זו חותר החג"ם ויחד עם זאת רוצה הוא לפתח ע"י פעולות-שדה, שהן עיקר חשוב של פעולתו, תכונות החסרות היום לחינוך העברי, הנותנות לצעיר לעשות את הטבע המסובב אותו לחלק של נשמתו הוא. כמטרה נוספת שהחג"ם צריך לטפח בחניכיו, דיבר כותב שורות אלו על הכרת החובה לשורות העם, הנראית לו עד היום — גם בשנות השלום — כאחת המטרות החשובות של כל חינוך. וכל זה, הדגיש, נעשה מתוך אמונה באפשרות לשי-לוב הרמוני של חינוך רוחני (הדורש הרבה מהתל-מיד) עם חינוך להגנה. תוך התחשלות הגוף בשגים אלה של הכשרה הגנתית מתפתח הנער ומתבגר גם מבחינה רוחנית ונפשית. שוב ושוב חזרנו על ההכ-רה הפדגוגית של אפלטון ב"מדינה" על חינוך ה"שומרים".

החג"ם הרגיש את עצמו כגורם מהפכני במחשבה ההגנתית של הישוב בעיקר בזה שהוא היה הרא-שון לבטא את המחשבה של חובת ההכשרה לשעת חירום. בפגישה של "מורי החינוך הגופני" באדר ת"ש, שהיתה מוקדשת להסברת התכנית אשר הו-פיעה אז, אושרו מחדש היסודות החינוכיים-מוסריים של החג"ם והוצהר: "מפעלנו אינו הוספה של מקצוע לימודי חדש, אלא חלק של התנועה העממית של הכשרת העם. מתוך צפיה לעתיד הטלנו על חלק של הנוער — לפי שעה חלק זעיר, רק הנוער הלומד בביה"ס התיכוניים — חובת הכשרה לשעת חירום.

אגרפות וקליעה ברובה-אוויר). לאלה התוספו בהמ-שך הפעולה מקצועות אחרים, (סוגים אחרים של ספורט-מגן כמו הסיוף במקל, קפ"פ, ז'יו-ז'יצו ומאו-חר יותר ג'ודו, ובפרט ספורט שימושי), אבל התכ-נית מציינת בתור פעולות חשובות בחג"ם גם את המסע (ובעיקר — מסע עם מטען), את המחנה ואת האימון השיטתי בשמירה. אולם עם הפירוט, בכל מקצוע ומקצוע לחוד, הודגש שעם טיפול בכל פרטי העבודה המעשית צריכה לעמוד לפני המדריך כמט-רה מתמדת "נטיעת התכונות המוסריות, שצוינו לעיל, בנפש חניכיו. בלעדיהם אין ערך לכל ההכ-שרה הטכנית".

על יסוד זה, נטיעת התכונות המוסריות המצויי-נות בבירור כמטרת החג"ם, חזרנו שוב ושוב בפגי-שותינו עם המדריכים. הכינוס השני של מדריכי חג"ם בשנת תש"ג סוים בהדגשה "כי המטרה החינו-כית העיקרית העומדת לפני חג"ם היא נטיעת תכו-נות נפשיות רצויות בחניכים: מאמץ מכסימלי, אומץ לב, החלטיות הפעולה". וכך אמר י. דורי באותו הכינוס: "החג"ם אין מטרתו לעשות מן התלמידים מומחים למספר מקצועות. המקצועות משמשים כאן רק אמצעי להשגת מטרה חינוכית". על פעולות ספורט המגן נאמר בתכנית 1940: "פעולות אלה צריכות לפתח בחניך את הבטחון העצמי, אשר יכ-שיראו לפעול, בכל מצב שהוא, בשקט ובלי היס-טריה". ואחד המדריכים הטובים של החג"ם, אשר בא כממלא מקומו של מ. מרט ז"ל (כבר בזמן המדי-נה), ציין: "מקצועות הקפ"פ והספורט השימושי יגבשו את דמות הנוער".

באותה התכנית של 1940 הודגשה רוח-היחידה, מה שהצרפתים קוראים esprit de corps, בתור אחת המטרות החשובות המוצבות בפני החג"ם. כן צוינו הגורמים היכולים לחזק את הרוח הזו, והחינוך למנהיגות הוצב כמטרה מיוחדת לחג"ם.

במלים מעטות ציין י. ד. את מטרת החג"ם בחו-ברת הראשונה של "ידיעות למדריכי חג"ם" מתשרי תש"ג, חוברת שהיתה צריכה להכין את הכינוס הראשון שעמד להתקיים באותו הזמן: "שומה על החג"ם להכשיר את הנוער בביה"ס להגנה הכשרה כוללת, הכשרת הלבבות והגופות כאחד, חינוך ציוני-חלוצי מובהק המחנך את הנוער להתמכרות והקרבה עצמית לטובת העם והמולדת מזה, וחינוך טרום-צבאי לכושר גופני, לחידוד החושים, למאמץ ולמש-מעת עילאיים מזה, צריכים להיות נושאי הפעולה

הארגון, צריכים לשאוף לאותה המטרה — עיצוב אופיו של הצעיר הארץ-ישראלי למען יתהווה טיפוס-יהודי שאנו שואפים אליו. ובפתיחת הכינוס הרביעי בשנת תש"ו ניסחנו: "לפי עצם מהותו החג"ם קשור לדבר גדול ומקיף יותר והוא החינוך של היהודי החדש בא"י".

במשך העבודה חזרנו והדגשנו תמיד גם גורם נוסף, גורם מכריע בחיי הנוער בארץ גם היום, אבל עוד יותר — בזמן ההוא, כשתנועות הנוער קרעו את הנוער הארצי-ישראלי לגזרים ופלגים לאין סוף. בתכנית המקורית הוכרו: "העובדה שארגון החינוך הגופני המורחב הוא אחיד ומשותף לכל הנוער הלומד ולעתידי גם לנוער העובד, עשויה לחזק בחניך ביה"ס העברי בארץ את רגש האחדות הלאומית, את רגש אחדות העם, כנכס קיים ועומד". שוב ושוב הוזכר הגורם של הליכוד הלאומי שצריך להיוצר מתוך החינוך המשותף בחג"ם.

ג. המדריכים — חג"ם וחינוך גופני רגיל
לפי גודל השאיפה היו גם הדרישות שהחג"ם העמיד למדריכיו, ושאלת המדריך הועמדה במרכז כל הפעולה. בתזכיר שהוגש לחברי ועדת החג"ם בשבט תש"ד צוינו הדרישות למדריך כדלקמן: "המדריך בחג"ם צריך להבטיח לארגון כי כל פעולות החג"ם תוצאנה לפועל באותה הצורה המוחלטת

זהו מפנה חשוב, אולי היסטורי בחיי הישוב, אשר יצטרך להטיל לאט-לאט חובה זו על כל איש ואיש. אנו התחלת תנועה עממית של הכשרה לימי חירום, תנועה אשר תקיף, כפי שאנו מקוים, כל איש ואיש בישוב". אנשי החג"ם רצו להיות מחוללי תנועה ולא מפיצי מקצוע חדש בחינוך התיכוני. המחשבה הזאת הובעה מחדש בכינוס השני של מדריכי חג"ם בשנת תש"ג: "התפיסה של הכשרת חובה לכל בני גיל ידוע הנמצאים במסגרת ידועה עושה את החג"ם לחלוץ תנועה גדולה הרבה יותר — התנועה החינוכית להכשרה צבאית של הנוער כולו בלי הבדל מקום הימצאו, בחיי עבודה או בביה"ס. צריך לקום, הארגון הצעיר, להכשרת-חובה אשר תקיף כל נער ונערה בגיל 14-18 הלומדים או העובדים. זהו החזון העומד לפנינו. החג"ם הוא חלוץ לתקוה זו. מתוך ה"חג"ם צריך לצמוח, הארגון הצעיר, זאת נשארה תקוותנו במשך כל הפעולה, גם אחרי שהוקמו, גדודי ה"נוער" בארגון. תמיד עשינו את החשבון שנמצאים בישוב 30.000 נער ונערה בגיל 14-18. מהם מאור-גנים 12.000 לכל היותר בגדנ"ע, בחג"ם, בארגוני-הספורט ובתנועות הנוער. שאלנו מה יהיה על 18.000 הצעירים המוזנחים, העזובים לא רק מצד הגנתי אלא מן הצד החברתי-אזרחי. הצענו שהחג"ם יקבל על עצמו ע"י חניכיו, נוסף לעבודתו ההגנתית, גם את הדאגה ההשכלתית לחברים עזובים אלה. דבר לא עזר, המחשבה הגדולה נשארה בלבות מעטים. נעז להזכיר כי הרחבנו את המחשבה והעברנו מחוג הצעירים אל חוג המבוגרים: הצענו תכנית להטיל — בעזרת הארגונים המקצועיים, בעזרת המפלגות, בעזרת מקומות העבודה — חובת ההכשרה על כל איש ואיש בישוב. גם לכך לא מצאנו אוזן קשבת; האחר-ראים היו עסוקים למעלה מכוחותיהם בשאלות השעה, ולא יכלו למצוא זמן לדון בתפיסה חינוכית-כוללת כזו לכל הישוב. לעומדים בראש החג"ם היה ברור, שהכשרת הנוער צריכה לצאת מהחוג הקטן של כת, ושצריך ליצור את צבא-המילואים של העתיד.

אולם החג"ם הציב מטרה נעלה יותר. הוא התכוון לא רק לאיש ההגנה, אלא לאישיות בכלל, לאדם: "יש לעורר בנוער את ההרגשה" — נאמר באחד הכינוסים — "כי אם אין הוא ממלא את חובתו בחג"ם, אין הוא גבר". ובסיום אותו הכינוס נאמר: "כל העובדים את עבודת החינוך שלנו, בין אם זה במסגרת החג"ם והחינוך הגופני הרגיל ובין במסגרת

הארצית של הארגון. "ועדת החג"ם, בעלת מבנה זה, התקיימה גם תקופת־מה לאחר קום המדינה (אף שרצתה להתפטר עם קום המדינה); הועדה התבטלה מעצמה מתוך שמפקדת הגדנ"ע סיגלה לעצמה שאי־פות מקיפות ביותר. ליד ועדת החג"ם נוצרה ועדת פעולה, שהיתה מורכבת מאותם האנשים אשר היו קודם לכן את ועדת החג"ם, ואשר בה נתבקש להשתתף גם אדון נשרי, כאישיות בולטת בשאלות החינוך הגופני.

בהתאם לחוקת החג"ם מינתה ועדת־החג"ם מרכז ארצי לענייני החג"ם "לפי הצעת הארגון ובהסכמת מנהל מחלקת החינוך", אשר תפקידו היה לכונן את פעולת מדריכי החג"ם, לפקח עליה ולדאוג לתיאום בין פעולות החג"ם לבין פעולות הארגון בקרב חניכי החג"ם. "תיאום זה" — נאמר בחוקה — "יעשה תוך שיתוף פעולה עם קצין הנוער הארצי". המרכז הארצי היה, אם כן, מפקח משרד החינוך לחג"ם, ואחר כך מונה גם לקצין־המטה לחג"ם. לפי החלטת האחראים היה צריך זאב פלדמן לנהל את פעולות החג"ם כמרכז ארצי כבר בקיץ ת"ש. החלטה זו לא יצאה לפועל מיד, והוא ניהל את הפעולה בהתאם להחלטה זו החל בשנת תש"א וכן בשנת תש"ב. קודם לכן הוא ניהל את מחנה המדריכים אשר נקרא "מחנה מורי החג"ם" (עוד לא העיוו להשתמש בביטוי "מדריכי החג"ם"), באחוזה שעל הכרמל בשלהי

חינוך גופני בכלל; רבים מבתי־הספר צימצמו את החינוך הגופני לשעה אחת, ובבתי־הספר ה"יחסנים" הסתפקו בשתי שעות קצרות. החג"ם לא יכול היה למלא חיסרון זה; חלק גדול מפעולותיו היו מכוונות לחיזוק הגוף: מסעות, ספורט־שימושי, ריצה קבועה בהתחלת הלימודים ועוד ועוד. זה היה, בלי שום ספק, יתרונה של ההכשרה בחג"ם על ההכשרה בגדנ"ע מאז, אשר היתה מוגבלת כמעט כולה, בגלל התנאים החיצוניים, להכשרה ההגנתית הישירה.

חוגי החג"ם היו הראשונים שהכירו את ערך "אות הספורט". חסרונן הגדול של פעולות "אות־הספורט" (מן הבחינה ההגנתית), נובע לדעת כותב שורות אלה, מליקויי הביצוע: הפעולות לא הוגשמו במרץ הדרוש להצלחתן ובעיקר לא באותה הכלליות, אשר רק בה היה כדי להבטיח הישג הגנתי לכל הפעולה.

היה זמן שבו הוחלט כי "הקבוצות שאורגנו לחג"ם תכללנה לעתיד גם את הפעולות של החינוך הגופני הרגיל". עובדה היא כי חשבו על זה לא רק האחראים לחג"ם אלא גם מנהל מחלקת החינוך יחד עם מנהל מחלקת העבודה הרפואית והחינוך הגופני בועד־הלאומי. אמנם היתה בהחלטה זו, מאפר־ריל 1940, מידת־מה של הסוואה מול האיסורים הדרקוניים של המשטרה, אבל בכל זאת אנחנו, אנשי חג"ם, חלמנו על מעין מיניסטריון למלחמה שינהל את כל הפעולה להכשרה הגופנית, הכללית והמיוחדת. מובן שתפיסת יסוד זו, תפיסה ממלכתית כבר אז, גם היא לא התגשמה במציאות.

מתוך הפעולה עצמה

פעולת החג"ם בביה"ס התחילה רק בדצמבר 1939 (למרות הוראות מחלקת החינוך מאלול תרצ"ט "לעשות מיד את הצעדים הדרושים על־מנת לאפשר את הגשמת החלטה על הכנסת החג"ם לאוחר מאשר ראשית אוקטובר"), והקיפה 23 בתי־ס. לראש שונה עמדה בראש הפעולה ועדה אשר בה היו מיוצגות המחלקות הנוגעות בדבר והארגון, ע"י ראש המטה. כאיש ניטרלי, להבטחת שיווי המשקל בין ענייני החינוך והביטחון, מונה ע"י הועד הלאומי כותב סקירה זו. בהמשך הפעולה הוכר הצורך בהקמת גוף יותר אבטוריטיבי לנהלת החג"ם. מאז היתה ועדת החג"ם מורכבת ממנהלי המחלקות השונות (מחלקת החינוך של כנסת־ישראל, המחלקה לעבודה רפואית והכשרה גופנית של הועד הלאומי) ונוסף עליהם — ראש המטה וכן ראש המפקדה

חוקים בין עובדי החג"ם לבין המוסדות המנהלים את הפעולה. אולם עבודת המדריכים סבלה מאוד מהעובדה כי מספרם מצומצם היה. בבית-ספר גדול שהכיל מאות חניכי חג"ם היה בדרך כלל רק מדריך-מפקד אחד, שהיה צריך לפעול רק בעזרת מדריכי-העזר שלו — המפקדים הצעירים. זה שלל מראש את האפשרות להשפעה אנושית-חינוכית שהיה על ה-מדריך להשפיעה. שני גורמים היו לדבר:

אמצעיו הכספיים של החג"ם היו מצומצמים מאוד. בתי-הספר השתתפו במידה ניכרת בתקציב; הארגון היה יכול להעמיד לרשות הפעולה רק סכומים מוגבלים; חלק מההוצאות, בפרט — הוצאות המחנות, כוסה ע"י אוסף כספים בין גורמים פרטיים אוהדי הפעולה. אולם עוד יותר השפיע המחסור באנשים מתאימים לתפקיד. לא נמצאו אנשי ההגנה אשר יכלו לשמש גם כמחנכים לנוער משכיל, שהיה באפשרותם להתמסר לעבודה זו. בתזכיר מפורט מסיון תש"ו הציע מאיר מרט תכנית להכשרה יסודית של מדריכים מחוגי מפקדי המחלקות של הארגון או מחוגי מורי החינוך הגופני, אשר ברצונם להתמסר לתפקיד זה. הקורס היה צריך להימשך שנה והתזכיר כלל קביעה מדויקת של המקצועות, סידור התנאים החיצוניים וקביעת פנסיה מתאימה, על-מנת למשוך אנשים שיראו בעבודה זו את מקצוע חייהם. דובר גם על האפשרות — ונעשו צעדים בכיוון זה — להכניס את ההכשרה בתורת מדריך חג"ם בין מקצועות החובה של מועמדי ההוראה מקרב הסטודנטים של האוניברסיטה. כל הצעדים האלה היו מביאים בודאי לידי פתרון השאלה, אילו לא נפסקה עבודת החג"ם.

הקץ לחג"ם

החודשים האחרונים לפני קום המדינה היו מלאים הכנות. קיוו, שעם קום המדינה תקבל כל ההכשרה ההגנתית של הנוער צורה חדשה. הכינו "חוקת ההכשרה הצבאית של הנוער", אשר קיוו שתיעשה לחוק במדינה הצעירה. רבים היו הויכוחים על חוק זה; מציעי החוק היו בטוחים שהכשרת הנוער בכללה תאורגן בצורה ממלכתית, במסגרת המשרדים השונים של הממשלה. האחראים לחג"ם חשבו לחובתם את הכנת היסודות למשטר העתיד הזה. "בסידור העתיד" — נאמר אז — "יהיה ערך מכריע להגדרה נכונה בין שלטונות החינוך ושלטונות הבטחון הלאומיים". בניגוד לאלה אשר ראו בחג"ם רק "אמצעי למען נוחיות בסידור האימונים" — תפיסה שיש בה

תרצ"ט, וכן את מחנה המדריכים בג'וערה, בקיץ ת"ש — מחנה זה הוא אשר הכין בצורה מתודית מדריכים לחג"ם. הוא הניח את כל היסודות לפעולה, עמד בראש שני מחנות מדריכי-המשנה (הנזכרים לעיל), בירושלים ובבית-אורן. בלי הגזמה אפשר לקרוא "חלוץ-פעולת-החג"ם". בהתאם להחלטת ועדת החג"ם כי המשרה לא תהיה קבועה ביד אדם אחד, אלא נושא המשרה יתחלף מזמן לזמן, בא מאיר מרט במקום זאב פלדמן, החל משנת תש"ג. מאיר מרט נשאר מפקח על החג"ם וקצין המטה לחג"ם עד יום מותו, בימי מלחמת השחרור. לא כאן המקום להעריך את פעולתו; הכשרתו היסודית בחינוך הגופני הרגיל, הבנתו החינוכית העמוקה ואופיו המעולה הפכוהו לדוגמה של הטיפוס האנושי אשר החג"ם רצה לעצב.

החוקה הגדירה את תפקידו של מדריך החג"ם כדלקמן: "מדריך ביה"ס לחג"ם הוא המתאם בין פעולות החג"ם ובין פעולות הארגון בביה"ס, ובידי-עתו כל פעולות חניכי אותו ביה"ס בארגון. (הגדרה זו נקבעה עוד בטרם נעשה מדריך החג"ם גם מפקד החניך בארגון). עליו מוטל לשמור על ענייני השירות וביה"ס גם יחד, הוא אחראי לפני המרכז הארצי על פעולות חג"ם בביה"ס, ובפני קצין הנוער המחוזי על תיאום הפעולה בארגון".

גם בהמשך העבודה הושם לב להכשרת מדריכים פעמים רבות התקיימו קורסים למדריכים: בפסח תש"ג בהדר, ובפסח תש"ד בשפיה. ההכשרה נמשכה אח"כ בקורסים ביתיים, מוקדשים פעם למקצוע זה ופעם למקצוע אחר. כינוסים של מדריכים התקיימו אחת לשנה, החל משנת תש"ב ואילך. הכינוס האחרון אשר אני מוצא ידיעות עליו, התקיים בשנת תש"ו. בכל הכינוסים השתתפה צמרת הארגון השתתפות אקטיבית. חלק מן הכינוסים התנהל בנוכחות מנהל מחלקת החינוך. ד"ר מוסינזון ז"ל היה נוכח בקורס המדריכים בג'וערה, וגם במחנה המדריכים הצעירים בבית-אורן, חודשיים לפני מותו. גם ממלא מקומו לקח חלק אקטיבי בעבודת החג"ם. באחת הישיבות של ועדת החג"ם במחלקת החינוך בוטאה פעם המחשבה — ולא דוקא על ידי מנהל החינוך — כי החג"ם מיועד להיעשות לתנועת נוער לאומית כללית שתקיף את הנוער כולו. כמה טוב היה, לו היתה מתגשמת מחשבה זו!

כינוסי המדריכים עזרו רבות לבירור שאלות החג"ם בקרב המטפלים בו, וכן יצרו קשרים אישיים

חוסר הכרה במטרה האמתית של החג"ם — נאמר אז באופן מודגש: "תמיד חשבנו שלא למען הנוחיות בסידור האימונים נוצר החג"ם, אלא שהיתה מחשבה מראש, היתה אידיאה כאשר נוצר החג"ם כארגון עצמאי בתוך המפעל הגדול של ההגנה: השאיפה לחבר את השכלת הנוער עם הכשרתו ההגנתית, לעשותן ליחידה אחת, לשתף גם את המחנכים בעבודה זו, בעלת חשיבות חינוכית מיוחדת, ולהטיל אחריות בהוצאה לפועל גם על שלטונות החינוך ועל ביה"ס. עם קום המדינה הציעה ועדת החג"ם להתפטר ולפנות את המקום לגורם ממלכתי שיירש אותה. ראש הממשלה ביקש, באמצעות י. דורי, ראש המטה הכללי של צבא-ההגנה-לישראל בעת ההיא, את הועדה להמשיך בעבודה. עדיין הייתי אופטימי בנוגע לאפשרויות העבודה, ובסוף אבגוסט 1948 כתבתי לראש-המטה: "במידת-מה שמח אני כי כפיתם עלי להמשיך בתפקידי, כי רוצה אני לנצל את החודשים האלה על-מנת להכין את העבודה העתידה במעשה טרם שתתגבש, החוקה להכשרה צבאית שלנו". לא ניתנה לנו אפשרות לביצוע עבודה זאת. לצבא על שאיפותיו הארגוניות הגדולות, אשר נושאן היה מפקד הגדנ"ע בצה"ל, לא היתה הבנה לעבודה השקטתה והצנועה שנעשתה בחג"ם, למרות כל ההישגים של תשע שנות עבודה, ולמרות תוצאות המבחן הקשה אשר החג"ם הועמד בו במלחמת השחרור, כאשר נתן סמלים וקצינים לצבא הגנה המתהווה.

בניסן תש"ח, חודשים מעטים לפני מותו הטרגי, הודיע מאיר מרט ליו"ר ועדת החג"ם שהוא צריך להתפטר מעבודתו בסוף שנת לימודים זו. סו"ס היכרתי גם אני שאין עוד ערך לעבודת הועדה. אולם עבודתנו לא היתה לשוא. עדות לכך תמצא במכתבו (מאלול תש"ט) של ד. בן-גוריון, כשר-הבטחון, למפקד הגדנ"ע. באיגרת זו הוא דוחה לזמן מסוים את תחיקת החוק להכשרה הצבאית של הנוער ומדגיש ומציין, בתור סידור זמני, שבינתיים יוכל לשמש כהסדר חוקי הסידור שהוסכם בינו ובין שר-החינוך, האומר: "גדודי הנוער מהווים יחידה ארצית עצמאית ונתונים למרותו ולהנהלתו של משרד החינוך. מפקדים ומדריכים צבאיים בגדנ"ע יתמנו מקרב אנשי-צבא ע"י משרד-הבטחון באישור משרד-החינוך. מדריכים לתרבות ומקצוע יתמנו ע"י משרד-החינוך באישור משרד-הבטחון. משרדי הבטחון והחינוך מספקים את כל השירותים הדרושים לפעולות הגדנ"ע. ניסוח זה נתן אישור רשמי לכל שאיפותינו ששאפנו אליהן במשך תשע שנות הכשרת הקרקע, לאיחוד ההכשרה ההגנתית וההשכלתית במפעל משותף בין שלטונות הבטחון ושלטונות החינוך. אולם המטרה גדולה גם מסידור ארגוני זה: לשלב בפעולה חינוכית מאוחדת את ההכשרה ההגנתית עם ההכשרה ההשכלתית, כדי לעצב את האדם השלם, איתן ברוחו והחזק בגופו, והיכול הודות לכך להגשים את משימותיו.

כחצים ביד גיבור — כן בני הנעורים

(תהלים קכ"ו, ד')